

Проблеми інтелектуальної власності в Інтернет у контексті інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек

У роботі розглядаються окремі проблеми взаємодії двох систем – правової системи інтелектуальної власності та глобальної мережі Інтернет – однієї з технологій, що обумовлює перехід людства до інформаційного суспільства; вплив цих проблем на інформаційно-аналітичну діяльність бібліотек.

У процесі свого становлення та розвитку право інтелектуальної власності ґрунтувалося на концепції стимулювання творчості та інновацій з метою розвитку суспільства шляхом надання обмеженого в часі й обсязі захисту прав інтелектуальної власності. Поява нових технологічних можливостей призвела до широкого використання об'єктів авторських і суміжних прав в Інтернеті, поставивши на порядок денний питання адекватного законодавчого регулювання відносин у сфері творчої діяльності.

Найчастіше через Інтернет передаються і шляхом такої передачі порушуються авторські права на літературні, музичні твори, комп'ютерні програми. Серед головних причин цього явища – технічна простота операції й елементарна відсутність привабливих варіантів легального отримання необхідних творів при наявності нелегальних.

Правовласники фактично не мають змоги захищати свої права в Інтернеті. А в дослідників виникають нові концепції права на інформацію в електронному середовищі, зміст яких ілюструють слова видатного німецького філософа Гегеля: «Право безсиле встановити межі в духовному виробництві» [7].

Для захисту прав власників існують численні національні та міжнародні організації, найбільша з яких – Всесвітня організація інтелектуальної власності (www.wipo.int), яка об'єднує 90 % існуючих у світі країн, що наочно демонструє зростаюче визнання інтелектуальної власності як важливого фактора у світових процесах

Тривалий час основою міжнародних угод у цій галузі була концепція справедливого балансування між конкуруючими інтересами правовласників та суспільства. Зокрема, Всесвітня конвенція про авторське право 1952 р., Римська (19–61 р.) та Бернська (1971 р.) конвенції про охорону об'єктів інтелектуальної власності містять відповідні

положення, згідно з якими дозволено вільне використання творів в освітніх й інформаційних цілях [15]. Але вже в Договорі Всесвітньої організації інтелектуальної власності «Про авторське право», прийнятому в Женеві (1996 р.), передбачається можливість застосування технічних прийомів для контролю над використанням творів споживачами, відповідальність за спроби їхнього технічного обходу (ст. 11, 12).

Ці положення зустріли досить сильну критику з боку органіцій, які безпосередньо задіяні в «обслуговуванні» публічного домену¹, і надають освітні та бібліотечні послуги, бо практично виключають можливість обходу технічного захисту з метою правомірного використання інформації, наприклад, для копіювання в особистих цілях.

У дослідників викликає справедливе побоювання той факт, що захищений у такий спосіб твір не може бути джерелом для інновацій, оскільки принцип доповнення й розвитку робіт, створених попередниками, є ключовим для будь-якої творчості. Вони відзначають нерівноцінний підхід стосовно країн, що розвиваються, для яких застосування суворого режиму захисту інтересів правовласників з високорозвинутих країн ускладнює подолання відставання в розвитку².

У зв'язку з цим видається прогресивною ідея задоволення матеріальних вимог правовласників без застосування технічного контролю над діями користувачів. На конференції в Берліні в червні 2004 р. групою експертів запропонована схема компенсації за користування творами онлайн за допомогою колективних громад, які залучатимуть кошти з таких джерел як добровільну підписку, плату за суміжні товари й послуги та інші альтернативні системи компенсацій.

Але зазначені пропозиції поки що залишаються на папері, а країни світу активно виступають проти порушників права інтелектуальної власності в Інтернеті. У 2000 р. понад 150 організацій із 28

¹ Довідка. Поняттям «публічний домен» у науковій літературі позначають сферу суспільних відносин, у якій реалізуються права на вільну циркуляцію інформації й результати творчості, на протипагу приватним матеріальним інтересам авторів, видавців і розповсюджувачів. Нерідко цим же поняттям називають самі об'єкти й результати творчості, вільне поширення й використання яких дозволено їхніми авторами або не заборонено законом [18]. Більш розгорнуте розкриття концепції публічного домену дається в роботах таких дослідників, як Дж. Бойл, М. Роуз, К. Роуз, В. Ван Олстін, Д. Німмер, Р. Айзенберг та ін. [17].

² Довідка. Учасниками Договору про авторське право 1996 р. станом на квітень 2004 р. є 11 слаборозвинутих, 31 середньорозвинута і лише п'ять високорозвинутих країн.

країн об'єдналися в альянс для боротьби з мережевим шахрайством. Рада Європи ухвалила ряд документів, що стосуються міжнародної передачі комп'ютерних даних, серед яких – Директива 97/66/ЄС «Про обробку персональних даних і захист приватних інтересів у галузі телекомунікації». У США та Німеччині прийнято норми, що дають право провайдеру закривати доступ до «незаконної» інформації [17]. У РФ з 2004 р. законодавчо розширені можливості захисту прав автора в Інтернеті.

В Україні основою законодавства з порушеної проблеми є Конституція, Закон України «Про авторське право і суміжні права», Цивільний кодекс, згідно з відповідними положеннями яких основними принципами формування відносин в інтелектуальній сфері є свобода такої діяльності, визнання й захист її результатів, наділення правами на ці результати їхніх творців. Але правові відносини в інтернет-середовищі ними чітко не визначаються.

Аналіз існуючих на сьогодні документів дає підстави дослідникам зробити висновок: правознавці переносять стару модель права на інтелектуальну власність в Інтернеті без урахування його особливостей. Разом з тим сучасні технології радикально змінили характер інформаційних відносин, перетворивши споживача інформаційного продукту на його творця й розповсюджувача.

Цим фактом пояснюється значний інтерес до зазначеної проблеми в науковому середовищі. Зокрема, таких науковців, як Дж. Кехір, К. Боврей, С. Тейлман, Дж. Смірс, Б. Андересен. Окремі питання проблеми взаємовідносин творчого та правового аспектів діяльності періодичної преси розглянуті в працях К. Ананьєвої, А. Купріянова, С. Сударикова, Д. Рендалла та Ж. Муане [7].

На початковому етапі розвитку Інтернету більшість фахівців дотримувалося позиції про неможливість поширення на нього чинних норм правовідносин у галузі інтелектуальної власності. Сьогодні можна виділити такі основні точки зору з цього питання:

1. Проблеми не існує – треба лише дотримуватися законодавства з інтелектуальної власності.

2. Відносини, що виникають за допомогою глобальних інформаційних мереж, мають певну специфіку, тому повинні мати особливе регулювання.

3. Нові інформаційні технології приведуть до корінної зміни суспільних відносин, у тому числі і з приводу результатів творчої праці.

4. Мережа Інтернет створювалась як механізм вільного обміну даними, тому має залишитися вільною від впливу держав і права.

На погляд фахівців, сучасному стану справ більше відповідає друга з наведених точок зору. Однак у перспективі найбільш обґрунтованою є третя з вказаних позицій. Її теоретичним базисом можна вважати концепцію «інформаційного суспільства», що одержала офіційне міжнародне визнання в «Окінавській хартії глобального інформаційного суспільства» [5], прийнятій 22 липня 2000 р. лідерами країн «великої вісімки».

Думка, що інформаційні технології призведуть до зміни суспільних відносин, підтримується й багатьма науковцями. Зокрема, віцепрезидент Російської академії природничих наук С. Капіца в інтерв'ю журналу «Експерт-Интернет» відзначив, що сьогодні виграє не той, хто закріпить за собою більше патентів, а той, хто швидше приймає рішення й впроваджує інновації. «Вся інтелектуальна діяльність людини пов'язана з тим, щоб поширювати її як можна ширше, а не встановлювати права контролю та власності. Спроби оформляти найбільш значні досягнення науки як чийсь відкриття – це лише спосіб задовольнити самолюбство їхніх авторів. Насправді ці досягнення належать людству в цілому... Великі відкриття повинні відразу потрапляти... в public domain» [9]. На його думку, недоступність інформації в галузі освіти, культури й науки, є порушенням принципів прав людини. Обділяючи бідні верстви населення інформацією, їх тим самим заганяють у ще більшу бідність, тому доступ до Інтернету повинні мати всі. Виробник і розповсюджувач інформації мають одержувати оплату не від споживача інформації, а іншим способом.

Такої ж думки дотримується відомий дослідник В. Дозорцев: «Право власності... не може служити правовою основою для регулювання відносин стосовно інформації» [9].

З розвитком Інтернету проблема інтелектуальної власності стає актуальною і для бібліотечних установ. Зокрема, під час створення електронних бібліотек; розширення номенклатури інформаційних ресурсів, до яких вони забезпечують доступ користувачам; масштабного доступу до світової інформаційної мережі; прискорення електронного доступу до вітчизняних і зарубіжних документальних ресурсів із використанням пошукових систем.

У вирішенні питань врахування в діяльності бібліотек вимог права інтелектуальної власності важливим є підхід, продемонстрований прийнятими у 2004 р. ЮНЕСКО «Керівними принципами в політиці вдосконалення державної інформації, що є суспільним надбанням». Їхня основна теза з даної проблеми така: «Державі необхідно дуже точно встановити баланс між передбаченими законодавством про

інтелектуальну власність обмеженнями на доступ і використання певних видів інформації, з одного боку, і правами громадян у контексті більше широкого розуміння соціальних й економічних інтересів країни, з іншого». Збереження й розвиток, у тому числі й за допомогою права, ролі бібліотек, як публічних центрів доступу до знань, є одним із фундаментальних завдань при формуванні глобального інформаційного простору [14].

Сьогодні бібліотеки розширюють можливості своєї діяльності за рахунок створення інформаційно-аналітичних служб. При цьому якісні показники діяльності цих структур, що продукують нову суспільно значущу інформацію, орієнтовану на розкриття бібліотечних фондів, введення інформацій в ефективний суспільний обіг, обумовлюються вдосконаленням бібліотечної практики, можливостями бібліотечних фондів, доступом до ресурсів Інтернету.

Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади НБУВ здійснює для дискантного обслуговування користувачів оперативну підготовку матеріалів на базі Інтернету і друкованих ЗМІ за визначеною тематикою, спеціальних аналітичних матеріалів на базі використання систематично поновлюваних фондів монографічної та довідкової літератури, готує довідково-інформаційні, оглядові матеріали [12]. Зокрема, це журнал «Україна: події, факти, коментарі», щоденний випуск «Регіони сьогодні», бюлетені «Резонанс», «Шляхи реформування української науки», «Безпека підприємництва», «Прогнози», «Експертно-аналітичний висновок моніторингу ЗМІ з питань зайнятості населення та ринку праці» та ін.

Поступово в роботі СІАЗ дедалі більше зростає роль електронних інформаційних технологій, що обумовлено різким збільшенням обсягів інформації в суспільстві, зростаючою швидкістю її циркуляції. Для виконання відповідних запитів своїх замовників служба забезпечує оперативність інформаційного обслуговування, аналіз великих обсягів нових матеріалів.

Але суперечності права інтелектуальної власності в інтернет-середовищі, про які йшлося вище, часто гальмують ці процеси. Зокрема, під час роботи з інформацією веб-ресурсів регіональних органів державної влади різних рівнів звертає на себе увагу факт наявності на них позначки охорони авторських прав – латинської літери «с», обведеної колом (ст. 11 Закону України «Про авторське право і суміжні права») [1]. Що охороняється цією позначкою – сам сайт чи його контент, і чи можна вважати об'єктом інтелектуальної власності пові-домлення про діяльність владних структур? Згідно з Законом України «Про інформа-

цію» (розділ IV, ст. 43.), «кожний учасник інформаційних відносин для забезпечення його прав, свобод і законних інтересів має право на одержання інформації про: діяльність органів державної влади; діяльність народних депутатів; діяльність органів місцевого і регіонального самоврядування та місцевої адміністрації...» [2]. Тому є доцільним розміщення на цих веб-ресурсах розширених пояснень правил користування інформацією для її споживачів або розробка на основі законодавства загальних правил для всіх офіційних сайтів.

Ще одним важливим джерелом у роботі СІАЗ є інформаційні сайти та інтернет-ЗМІ, діяльність яких поки що також нечітко регламентується законодавством. З одного боку, вони переважно дотримуються умов Закону «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», згідно з яким ЗМІ є «видання, які виходять під постійною назвою, з періодичністю один і більше номерів (випусків) протягом року» (ст. 1). З іншого – в існуючому вигляді суперечать визначенню Закону «Про видавничу справу»: «Видання повинно відповідати вимогам стандартів відносно оформлення, поліграфічного та технічного виконання». Деякі інтернет-видання вирішують питання свого статусу в досить простий спосіб: реєструють однойменне агентство чи газету і таким чином одержують статус засобу масової інформації. Чи є серед них ЗМІ і чи розповсюджується на них авторське право на розміщені матеріали, є суперечливим питанням.

Вивчення позиції дослідників з цієї актуальної для процесу підготовки інформаційно-аналітичної продукції СІАЗ проблеми приводить до висновку: серед них домінує думка про те, що Інтернет через свою масовість є засобом масової інформації, тому розміщені в ньому матеріали можуть бути прирівняними до публікації у ЗМІ. Однак ствердження викликає заперечення – відповідно до Указу Президента України «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні» від 31 липня 2000 р., Інтернет є «глобальною інформаційною мережею», а не засобом масової інформації.

Тому багато запитань викликає ще одна проблема в роботі з інтернет-ресурсами – умови використання їхніх матеріалів. Список тих із них, що забороняють це робити, або обумовлюють дозвіл письмовою угодою, дуже великий, зокрема, це: сайти інформаційних агентств, тематичні та вузькопрофільні сайти і портали, окремі сайти регіональних ТРК та ін. Окремі інтернет-видання забороняють будь-яке копіювання, публікацію, передрук чи наступне поширення інформації, що містить посилання на інформаційні агентства. На окремих із них

використовуються спеціальні технології для контролю за операціями користувачів: деактивуються команди «вирізати», «вставити» і «зберегти як». І таку позицію можна зрозуміти – на думку датського експерта з авторського права Т. Якобсона, «у разі, коли журналісти не наділені правами на інформацію, навряд чи можна покладатися на її надійність» [7].

Разом з тим, копіювання починається вже з моменту перегляду сайту. Воно здійснюється в оперативну пам'ять комп'ютера, у тимчасові файли браузера та у тимчасові файли мережі. Тому такі заборони дещо суперечать принципам існування Інтернету і потребують уточнення.

Ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права визначає, що кожна людина має право шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір [18]. Тому, мабуть, більше відповідає вимогам міжнародного і українського права, зокрема, ст. 9. «Право на інформацію» (Розділ І.) Закону «Про інформацію»³ позиція тих сайтів або інтернет-версій друкованих видань, які дозволяють повне або часткове використання своєї інформації за умови обов'язкового посилання або гіперпосилання на першоджерело («Версії. com» (www.versii.com), «Новости Крыма» (<http://news.allcrimea.net>), «Експерт Україна» (www.expert.ua) та ін.). Тим більше, що згідно зі ст. 10 («Об'єкти, що не охороняються») закону України про авторське право та суміжні права, повідомлення про новини дня або поточні події, що мають характер звичайної прес-інформації, не є об'єктом авторського права. А згідно зі ст. 21 («Вільне використання твору із зазначенням імені автора») – без згоди автора, але з обов'язковим зазначенням його імені й джерела запозичення, допускається використання цитат з опублікованих творів в обсязі, виправданому поставленою метою, у тому числі цитування статей з газет і журналів у формі оглядів преси, якщо воно зумовлено критичним, полемічним, науковим або інформаційним характером твору, до якого цитати включаються.

Наведена аргументація вимагає роз'яснення питання правомірності з огляду на дотримання прав авторів процесу розповсюдження інформаційного продукту електронного засобу масової інформації (або друкова-

³ Усі громадяни України, юридичні особи і державні органи мають право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення та зберігання відомостей, необхідних їм для реалізації ними своїх прав, свобод і законних інтересів, здійснення завдань і функцій.

ного, що має свій сайт). Дослідник цієї тематики К. Леонтьєв виокремлює три основні етапи при будь-якому використанні твору в цифровій інтерактивній мережі. Кожному з них відповідає право, закріплене законодавством. Перший етап – розміщення твору в цифровому середовищі. Він розглядається законодавством як реалізація правовласником права на відтворення твору. Другий – надання користувачам доступу до нього, що є публічним сповіщенням. Третій – його відтворення на комп'ютері користувача [5]. Отже, передача твору за допомогою глобальної мережі є складним процесом, під час якого відбувається неодноразове несанкціоноване його відтворення. Відповідно до законодавства на кожному з етапів потрібний дозвіл автора з обов'язковою виплатою йому винагороди. З юридичної точки зору це призводить до ситуації, коли будь-яке звернення користувача до ресурсів Інтернет робить його порушником авторських прав, а діяльність електронних ЗМІ – протиправною. Бо своєю діяльністю вони практично «провокують» користувачів до незаконних дій, адже її метою є «поширення видання серед читачів» (ст. 6). Закону України «Про друковані засоби масової інформації (преса) в Україні» [3].

Отже, з народженням Інтернету і розвитком новітніх інформаційних технологій шлях суспільства до інформації стає більш швидким і простим. Але розширення технологічних можливостей для реалізації інформаційної та творчої свободи людини супроводжується загостренням правових проблем, серед яких питання встановлення справедливого балансу між правом на свободу інформації і захистом прав інтелектуальної власності є одним з найактуальніших у світовій політиці. Комерціалізація інтелектуального продукту в цифровому середовищі не гармонізована на сьогодні з певними суспільними інтересами – зокрема, ускладнюється у зв'язку з цим вирішення питання комплектування бібліотечних закладів сучасною високоякісною інформацією з джерельної бази Інтернет, використання її для суспільно значущої інформаційно-аналітичної роботи. У зв'язку з цим є необхідним прийняття на міжнародному рівні і в Україні відповідних нормативних документів, що сприятимуть зміцненню таких цінностей як право людини на інформацію, захисту інтелектуальної свободи в публічному домені.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про авторське право і суміжні права» [Електронний ресурс] // Відом. Верховної Ради (ВВР). – 1994. – № 13, ст. 64 : офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://www.portal.rada.gov.ua>, вільний. Заголовок з екрана.

2. Закон «Про інформацію» [Електронний ресурс] // Відом. Верховної Ради (ВВР). – 1992. – № 48, ст. 650 : офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2657-12>, вільний. Заголовок з екрана.

3. Закон України «Про друковані засоби масової інформації/пресу) в Україні» [Текст] : [чинний від 16.11.1992 р., № 2782-ХІІ] // Голос України. – 1992. – 8 груд.

4. *Абрамян, С.* Авторские права и их защита в Интернете [Электронный ресурс] / С. Абрамян. – Режим доступа: <http://www.oborot.ru/article/382/11>, свободный. Заглавие с экрана.

5. Авторское право в сети Интернет [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.copyright.com.ua/inet.html>, свободный. Заглавие с экрана.

6. Авторские права на новости: соглашения СМИ [Электронный ресурс] // Юрисконсульт. – Режим доступа: <http://www.urisconsult.spb.ru/info/45/>, свободный. Заглавие с экрана.

7. *Афанасьева, К. О.* Авторське право та свобода інформації – дві складові одного процесу [Електронний ресурс] / К. О. Афанасьєва. – Режим доступу: <http://pravo-media.at.ua/publ/7-1-0-10>, вільний. Заголовок з екрана.

8. *Горовий, В. М.* Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства [Текст] / В. М. Горовий. – К. : НБУВ, 2006. – С. 104.

9. *Капица, С. П.* Интернет изменит контуры права на интеллектуальную собственность «Эксперт-Интернет» [Электронный ресурс] / С. П. Капица. – Режим доступа: <http://archive.expert.ru/internet/00/00-28-39/skapitsa.htm>, свободный. Заглавие с экрана.

10. *Костенко, Л. И.* Электронная научная библиотека НБУВ [Текст] / Л. И. Костенко, А. А. Чекмарев // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития : науч.-практ. и теорет. сб. / редкол.: А. С. Онищенко [и др.]. – К. : НБУВ, 2000. – Вып. 1. – С. 148.

11. *Наумов, В.* Проблемы реализации авторских прав в сети Интернет [Электронный ресурс] / В. Наумов // Мир медиа XXI, № 1 ; Нац. ин-т прессы. – 2002. – 16.04. – Режим доступа: <http://www.russianlaw.net/law/doc/a142.htm>, свободный. Заглавие с экрана.

12. *Онищенко, А. С.,* Попроцкая В. Г. Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского как многопрофильный научно-исследовательский центр [Текст] / Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития : науч.-практ.

т. и теорет. сб. // редкол.: А. С. Онищенко [и др.]. – К. : НБУВ, 2003. – Вып. 2. – С.15–39.

13. Семилетов, С. И. Проблемы охраны авторских прав в российском секторе Интернета [Электронный ресурс] / С. И. Семилетов. – Режим доступа: <http://www.conf3.park.ru/reports.asp>, свободный. Заглавие с экрана.

14. Степанов, В. К. Виртуальные источники в библиотеках: новые возможности и новые проблемы [Текст] / В. К. Степанов // Информационное общество: культурологические аспекты и проблемы: междунар. науч. конф., Краснодар-Новороссийск, 17–19 сент. 1997 г. : [тезисы докладов]. – Краснодар, 1997. – С. 372–375.

15. Пазюк, А. Свобода информации и защита интеллектуальной собственности в Интернет: тенденции международно-правового регулирования [Электронный ресурс] : материалы VI Междунар. конф. [«Право и Интернет»]. – Режим доступа: <http://www.russianlaw.net/law/doc/a172.htm>, свободный. Заглавие с экрана.

16. Патентно-юридическая фирма «Т–Марка». – Режим доступа: http://www.t-marka.com.ua/art_general_05.php, свободный. Заглавие с экрана.

17. Петровский, С. Интернет и право: точки напряжения [Электронный ресурс] / С. Петровский. – Режим доступа: <http://www.russianlaw.net/law/doc/a113.htm>, свободный. Заглавие с экрана.

18. Приступенко, Т. О. Правові засади діяльності ЗМІ в Україні [Електронний ресурс] / Т. О. Приступенко. – Режим доступу: <http://pravomedia.at.ua/publ/5-1-0-36>, вільний. Заголовок з екрана.